

ПАРТІЯ «ХІЗБ АТ-ТАХРІР» — НОВЕ РЕГІОНАЛЬНЕ РЕЛІГІЙНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ В УКРАЇНІ

М. Kyryushko. Party «Hizb ut-Tahrir» — the new regional religious-political phenomenon in Ukraine. The religious factor for last years began the important making of regionalism problem. For the Ukrainian regions existence of the various large and influential religious organizations, and also presence of local religious groups and currents is characteristic. The Islamic party «Hizb ut-Tahrir» is such local current which operates in territory of Autonomous Republic Crimea. This current is the religious-political project oppositional to the spiritual-administrative centre of the majority of Moslems of Crimea.

Релігійний чинник є складовою проблеми регіоналізму. Для регіонів України характерним є існування на їх території різних потужних релігійних організацій, поширених також у межах практично всієї країни. Разом з тим для регіонів властивою є наявність локальних, місцевих релігійних явищ та установ. Ісламська партія «Хізб ат-Тахрір» є таким локальним утворенням, що діє на території Автономної Республіки Крим. Ця течія є релігійно-політичним проектом, опозиційним духовно-адміністративному органу більшості мусульман Криму — ДУМК.

Релігійний аспект проблеми регіоналізму пов'язаний з двома різнорідними проблемами: 1) поширеність і пріоритетна впливовість у певних регіонах великих релігійних організацій зі значною кількістю віруючих та парафій, які часто мають свої керівні центри за кордоном країни; 2) наявність в окремих регіонах релігійних організацій менш поширених, локальних, з незначною кількістю послідовників. В Автономній Республіці Крим до таких явищ належить «Ісламська партія визволення» — ісламська релігійна партія. В останні 5 років ця течія здобула підтримку частини мусульманської спільноти на півострові, поширилась у ряді міст і районів Криму. Осередки цієї релігійно-політичної течії тут є дуже активними, їх відкрито підтримують імами деяких мечетей, члени незалежних мусульманських громад (понад 40), а симпатизують ідеям «Хізб ат-Тахрір» (далі — ХТ) ще більше мусульман — окремі імами та групи віруючих з мечетей, що перебувають в юрисдикції Духовного Управління мусульман Криму (далі — ДУМК). Симпатиками ХТ є насамперед молоді, активні, добре освічені мусульмани, в центрі інтересів яких перебуває мета відродження ісламу серед мусульман півострова, засвоєння ними

більш чітких і виразних форм політичної діяльності на захист своїх соціально-економічних потреб.

Про суспільний масштаб проблеми для кримського регіону свідчить стабільність і поступово зростаюча соціальна відповідальність мусульманської спільноти Криму. На початок 2009 р. в АРК діяло 349 мусульманських релігійних громад і 612 джаміятів. Вони постійно використовували 400 мечетей і 300 приміщень для молитви.

Попередні дослідження автора статті дали змогу встановити такі причини появи і певного поширення ідей ХТ серед мусульман Криму:

1. Зростаюча політизація мусульманських рухів у всьому світі в АРК нашаровується на соціальне невдоволення кримських татар, на їхню стурбованість численними економічними та юридичними проблемами, розв'язання яких зволікається центральними та місцевими органами державної влади. Наслідком цього стає поступова політизація ісламського середовища Криму, яке дедалі частіше шукає відповіді на найболючіші питання сучасності у досвіді відомих у світі мусульманських протестних рухів, серед яких є і ХТ.

2. Незгода частини мусульман з несамотійністю Муфтіяту, його фактичною підпорядкованістю Меджлісу кримськотатарського народу, пошук альтернативних ДУМК форм організації мусульманської спільноти.

3. Невизначеність, розпливчатість, навіть деяка аморфність соціально-політичних позицій ДУМК, його прагнення уникнути визначеності у політичних питаннях, що хвилюють людей¹. Разом з тим потреба у чітких соціальних орієнтаціях відповідно до ісламського світогляду у кримських мусульман зберігається і часто залишається без задоволення. Свій варіант відповіді на них і пропонує ХТ.

4. Частина українських аналітиків вважає, що ХТ фінансується певними політичними силами, щоб розколоти кримськотатарський народ, ослабити та відсторонити від лідерства проукраїнськи налаштований Меджліс. Існує також думка (Р.Чубаров), що ХТ штучно підтримується і фінансується взагалі з-за меж України.

Вивчення феномена ХТ в Криму лише розпочалося. Тому **серед останніх публікацій, присвячених вивченню ХТ**, цілком відсутні монографічні або дисертаційні дослідження. Відомі лише публікації, в яких проблема ХТ розглядається лише фрагментарно або й просто згадується дотично. До таких належать роботи О. Богомолова, С. Данилова, Р. Джангужина, С. Зінько, О. Ігнатенка, О. Малашенка, Е. Муратової, Т. Хазир-Огли, К. Фердінанда, П. Баннермана та інших². Спеціальні наукові публікації за темою ХТ в АРК мають лише А. Булатов³ та автор цієї статті⁴. На сьогодні можна вважати достат-

ньо вивченими організаційну структуру, вчення та діяльність ХТ на Близькому Сході та в Центральній Азії, значно менше в Росії. Однак діяльність ХТ в Україні досі практично не піддавалася цілеспрямованому вивченню. Дослідження автора статті дозволило визначити первісне коло причин існування ХТ в Кримському регіоні, однак їх перелік є далеким від завершення. Головне ж — досі невивченою залишається базова ідеологія ХТ, зокрема ті її ідеологеми, що виявилися співзвучними настроям кримських мусульман.

Відповідно до цього **метою статті** стало вивчення місцевої специфіки діяльності ХТ, базових положень її ідеології, які виявилися актуальними для частини кримських мусульман, не згодних з релігійною політикою Меджлису і Муфтіяту.

ХТ не може бути однозначно, згідно зі звичними нам критеріями, визначена як власне політична партія, політичний рух або релігійна течія, оскільки поєднує елементи будь-якого з цих класифікаторів. Найкоректніше визначити ХТ як суннітську релігійно-політичну організацію, інтегруючим началом якої є власний рецепт кількоступеневої нормалізації релігійного життя мусульман відповідно до настанов Корану і Сунни. Етапами цього процесу є ісламське просвітництво, відновлення ісламського способу життя, ведення джихаду (в широкому сенсі), відновлення дії Божественного Закону у мусульманських державах (заснованих не за шаріатом), відтворення Халіфату в усьому ісламському світі.

Встановлення Халіфату аж ніяк не є кінцевою метою ХТ, хоча інколи його навіть некоректно називають «халіфатизм». Халіфат скоріше для ХТ є **засобом** для відновлення повноцінного життя мусульман згідно зі приписами Пророка. Ще більш точним буде сказати, що у закордонних організаціях ХТ акцент робиться саме на соціально-політичних перетвореннях, що мають привести до реновації Халіфату. ХТ на теренах Криму внаслідок дії специфічних обставин, спричинених труднощами репатріації кримських татар, акцентує на «пробудженні ісламу», на його відродженні. Вперше на це звернула увагу Е. Муратова, яка назвала відродження ісламу в Криму процесом, «який характеризується активізацією, після певної перерви, ролі ісламської релігії в житті суспільства»⁵. **Ідея Халіфату** є дійсно одним з центральних концептів ідеології ХТ. Про це свідчать численні документи цієї організації. Так, про це було наголошено на представницькій конференції кримського ХТ «Іслам: вчора, сьогодні, завтра», яка відбулася 15.09.07 у Сімферополі: «Доктрина партії — іслам, діяльність — політика, кінцева політична мета — будівництво Всесвітнього Халіфату». У статті учасника конференції зазначалося:

«Швидко відновлення Халіфату є обов'язком мусульман і потребою всіх народів світу... Це обов'язок, за допомогою якого виконуються інші обов'язки. Заради цього жертвують майном, спокоєм, достатком, ведучи ідейну боротьбу за те, щоб він встановився»⁶. Встановлення Халіфату має духовно-релігійне та політичне значення: «Прагнути до відродження Халіфату автоматично означає прагнення до єдності мусульман та єдності їх країн в одній державі. Політична єдність мусульман пов'язана з встановленням Ісламської держави. Саме зі встановленням Ісламської держави виникає політична єдність мусульман»⁷.

Сучасне розуміння Халіфату кримськими прибічниками ХТ полягає в тому, що мусульманська умма, усвідомлюючи себе духовною і територіальною спільнотою, визнаючи на основі шаріату боговстановлений характер влади, висуває зі свого середовища халіфа — одночасно духовного і релігійного керівника мусульманської держави. Він уособлює собою Халіфат Расуль Аллах — інститут наступників Посланця Божого. Послідовники Хізбу пропонують підкреслено строгую модель державного устрою, за якої іслам реально стає основою суспільного життя, а шаріат — базою для Конституції. Вони протестують проти тієї ситуації, коли ісламська держава існувала лише теоретично⁸, коли в ній історично запанував неприродний для ісламу різкий поділ на світську і духовну владу⁹. Ця відданість хізбітів ідеї Халіфату є найпершим об'єктом критики ХТ у масмедійному просторі¹⁰.

Халіф діє, здійснюючи принцип хакімійї — ісламського врядування (аль-хакіма аль-ісламі'ї). Для цього дії правителя повинні відповідати Сунні Пророка і узгоджуватися з моральним принципом «іхсан» — досконалим, щирим служінням, коли людина усвідомлює, що Аллах бачить усе, що вона чинить, навіть таємно. Разом з тим правитель знає, що він не тільки насолоджується владою. На нього особисто покладено всю відповідальність за управління мусульманською державою. Головним для такого правителя є не можливості, які дає влада, а обов'язок. Тому існує цілий корпус вимог до того, хто хоче на себе ці обов'язки взяти, чийі знання, талант і попереднє життя відповідають новій посаді. Замовчування критики, приховування невдач розглядаються як неповага правителя до Аллаха.

Правителеві допомагає обрати правильне рішення «аш-шура» — консультативна рада, яка також обирається мусульманською громадою. Власне, «аш-шура» є центральною суспільствоутворюючою одиницею в ісламській думці. Вона провадить спільний пошук правильного рішення, тому позиція більшості тут є вирішальною. «Радьтеся» — сказано в Корані (Коран 42, 38–39). Пророк радився зі своїми при-

хильниками, дослухався до них. У разі, якщо думки його та громади різнилися, він приставав до думки більшості.

Влада у Халіфаті є лише продовженням повноважень усіх мусульман, котрі делегують їх халіфу (або до його обрання — аміру). Тому вони й відповідають перед народом, який їх обрав. Ісламські вчені вважають, що саме завдяки цьому ісламське суспільство забезпечить себе від тоталітаризму та диктатури, від політичного деспотизму та узурпації прав людини. Тарік Рамадан називає це досягненням справжньої, а не хибної, формальної демократії¹¹. Так виникає інститут халіфа — намісника, котрий використовує владу, даровану йому Аллахом через рішення людей.

Халіфат встановлює і контролює ісламську економічну систему. Ця система базується на принципі загального соціального інтересу «маслаха». Цим вона протистоїть західним моделям ліберального типу, які засновані на одержанні користі. Ісламська ідеологічна ідеологія прагне розв'язати всі суспільні питання без одержання якоюсь особою персональної вигоди, вважаючи, що всі соціально важливі рішення виходять від Аллаха, а прийматися вони мають за обопільної згоди сторін.

Індивід не є повноправним власником якогось ресурсу чи майна. Він лиш отримав їх у користування від істинного їх господаря — Всевишнього. Тому вони мають слугувати цілям, встановленим Аллахом, а не вдоволенню особистих примх. Разом зі збільшенням майна зростає й відповідальність людини, уповноваженої на розумне, суспільно корисне їх використання самим Аллахом. Ця частина ісламської економічної концепції ґрунтується на словах з Корану: «Невже ви не бачите, що Аллах підкорив вам те, що на небесах, і те, що на землі, і обдарував вас видимими та таємними благами» (Коран 31, 20). Відповідно, майно і свобода власників є недоторканими, однак кожен з них перебуває під наглядом суспільства, оскільки людина згідно зі своєю слабкістю перед гріхом є схильною до втрати міри у збагаченні, до одержання завжди якнайбільшої вигоди. Саме суспільство і контролює дотримання власником майна міри за допомогою таких інструментів, як «садака» і «закят». Тому ісламський вчений Мухаммад аль-Мубарак часто називає їх інструментами взаємної соціальної відповідальності, складовими соціальної держави. Це є відповідальність перед Аллахом, і кожній людині належить часточка цієї відповідальності. Адже всі мусульмани в певному сенсі є намісниками Аллаха, Його представниками на землі: «Ось твій Господь сказав ангелам: «Я встановлю на землі намісника» (Коран 2, 30). А також: «Він є Тим, Хто зробив вас намісниками на землі...» (Коран 6, 165). Перед державою

ставиться «високий ідеал, який втілюється у поширенні щирості, доброти, моральності та процвітання, припиненні експлуатації, несправедливості та безладу»¹². Детально проблему намісництва і «аш-шурі» розглянуто у дисертації М. Кияка¹³.

3 січня 2009 р. у столиці Судану м. Хартум організація ХТ провела Всесвітню конференцію з проблем світової економіки. Вона була присвячена пошуку виходу зі світової економічної кризи. На ній наголошувалося, що сам по собі капіталізм продукує системні кризи, а ліберальна ідеологія в принципі не може узгодити інтереси різних людей між собою. Було зроблено висновок, що «лише ісламська економічна система у державі Халіфат здатна забезпечити справедливе економічне життя, вільне від будь-яких криз», оскільки «державою Халіфат є заступницькою, покровительною, а не здирницькою»¹⁴. З цих зазначених причин кримські хізбіти і приділяють таку значну увагу ідеї відродження Халіфату. Переважна більшість мусульман і в світі, і в Україні сприймають ХТ негативно або стримано. Критичне або насторожене ставлення до явища ХТ демонструють різні державні інституції в багатьох країнах світу.

Взагалі-то **критика ХТ** є різноплановою, оскільки відбувається з цілком різних позицій, провадиться різними суспільними силами.

1. Критика релігійна. Партія ХТ має чимало опонентів у середовищі самих мусульман. Ідеться насамперед про суннітів, оскільки для шиїтів та ісмаїлітів ідеї ХТ є взагалі апіорі неприйнятними. Серед суннітських авторитетів переважає думка, що прибічниками ХТ є «мубтаді» — віруючі, які мають помилкові уявлення з деяких питань ісламу. Їх вчення ісламські вчені часто називають «аль-бід'а» — релігійним нововведенням. Навіть найзапекліші критики ХТ ніколи не дозволяють собі звинувачувати хізбітів у тому, що вони перебувають у стані «ар-рідди» (відступу від ісламу) або «куфру» (невіри). Найчастіше обмежуються твердженням, що вчення «Хізбу» сіє незгоди в ісламському співтоваристві.

Загальноприйнятим звинуваченням є те, що «релігійна практика й вчення ХТ у ряді випадків мають серйозні розходження з доктриною суннітського ісламу»¹⁵.

Ідеологію і практику ХТ критикують офіційні структури мусульман України, зокрема ДУМУ і ДУМК. Муфтіят мусульман Криму, незважаючи на дошкульний дефіцит кадрів духовенства, ще у 2004 р. провів широковідому акцію щодо виявлення і звільнення з посад 8 імамів кримських мечетей, котрі виявилися членами ХТ: імамів центральних мечетей Белогорська, Джанкою, Алушти, сіл Ароматне, Разліви, Чкалово, Севаст'янового та інших. Про подібні заходи неодноразово

писала газета «Хідаєт». Муфтіят також принципово виявляв стриману позицію стосовно широкореklamованих конференцій ХТ у Сімферополі. Для ДУМК ХТ є принципово небажаним явищем.

Проте попри усі розбіжності варто пригадати слова Юсуфа Аль-Карадаві: Іслам один — мусульмани різні¹⁶.

Критика політичної діяльності ХТ. Залученість членів ХТ уперше на пострадянському просторі стала помітною в Узбекистані. У цій мусульманській країні з дуже відданим ісламу населенням реакція швидко збіднілих людей на реформи, проведені в інтересах панівних еліт, призвела до того, що маси молодих мусульман влилися до лав опозиційних рухів ісламського забарвлення. Серед них був і ХТ. Критика ним соціальної несправедливості, корупції, надшвидкого збагачення бюрократії і обстоювання ним держави соціальної справедливості — Халіфату мали наслідком зростання кількості членів ХТ. Тому реакція влади на діяльність в Узбекистані партії ХТ була однозначно негативною. Після ряду обмежувальних акцій судовими органами і спецслужбами було розгорнуто пропагандивні акції, стрижнем яких стало звинувачення членів ХТ в екстремізмі та тероризмі. Шлейф цих звинувачень простягнувся за ними до сусідніх центральноазійських держав та Росії, де діяльність ХТ було обмежено або унеможливлено юридичними процедурами, включено до переліку об'єктів уваги Антитерористичного центру держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав.

Слід зауважити, що на усьому пострадянському просторі не було доведено у судовому порядку причетності членів ХТ до тероризму та екстремізму. Та й власне ця організація прагне не до силового захоплення влади, а до виключно політичних дій та ідеологічно-виховної роботи. Тому її опоненти на теренах України звертаються до інших заходів. До першої групи аргументів належить твердження ідеологічного профілю: ХТ начебто спеціалізується на зомбуванні і промиванні свідомості молоді; Україні необхідно чинити з ХТ аналогічно тому, як це діється в Росії та Центральній Азії; ХТ уподібнюється з «Аль-Каїдою» як нібито терористична організація (Л. Грач)¹⁷. Аргументація другої групи належить переважно російським політтехнологам, які працюють на етнічних росіян, що мешкають в АР. Для їх мобілізації необхідним є образ зовнішнього ворога: ваххабіта, салафіта, хізбіта. Змалювання образу кримського мусульманина як терориста для російських і проросійських технологів є вкрай необхідним, аби не дати місцевим росіянам інтегруватися в українській політичній нації, зробити все, щоб вони не відчували себе сповна громадянами України. Зокрема, у такий спосіб з хізбітів у масовій свідомості

кримчан було створено об'єкт для проєкції та концентрації на ньому негативних почуттів та установок.

Позиція Української держави щодо ХТ тривалий час залишалася невизначеною. Не підпадаючи сповна під чинний закон про політичні партії, ХТ не може водночас вважатися і релігійною організацією. Вона являє собою синкретичне утворення, яке важко піддається існуючим кваліфікаційним механізмам. До того ж, будучи забороненою за різними юридичними ознаками у багатьох країнах світу, ХТ в Україні не виявляє якоїсь радикальної або й навіть терористичної активності. Тому вивчення цього суперечливого соціального явища тривало і прийняття рішення державними органами відкладалося. З останніх кроків у вирішенні долі ХТ в Україні варто відзначити подання 27 березня 2008 р. до Верховної Ради АРК проєкту її постанови «Про заборону діяльності політичної партії Хізб-ат-Тахрір», авторами проєкту якого стали депутати ВР Криму А.Гриценко, М.Бахарєв, О.Крижко, а також клопотання Г.Москаля перед МЗС щодо висновків відносно підстав заборони ХТ у різних країнах, його виступи, в яких ХТ довільно прив'язується до відверто екстремістського угруповання «Ат-Такфір у'аль Хіджра». Правова колізія виникає відносно процедури заборони того, що юридично не існує. Разом з тим необхідно врахувати можливі наслідки будь-якого рішення влади відносно подальшої долі ХТ — і позитивні, і негативні. Так, законодавче обмеження ХТ найвірогідніше може сприяти внутрішній консолідації тоді вже нелегальних структур ХТ, що утруднить надалі публічний контроль і наукове вивчення цього явища. На день подачі статті до друку (23.11.09) державного рішення відносно ХТ не було.

Висновки. 1. ХТ є надзвичайно складним, безпрецедентним явищем, з яким вперше зіткнулася Україна та її влада. Унікальність цієї релігійно-політичної течії, можливі соціальні та безпекові ускладнення вимагають **термінового утворення групи експертів** для всебічного аналізу ідеології та діяльності ХТ.

2. Існування феномена ХТ ще раз довело недосконалість і неефективність чинного законодавства у частині процедури реєстрації статутів громадських та релігійних організацій.

---

¹ «Не потрібно нас утягувати в політику». Муфтій мусульман Криму Еміралі Аблаєв про ісламський радикалізм та діалог із православ'ям // Український тиждень. — 2009. — №32. — С. 36.

² Іслам і українське суспільство: соціальні та політичні аспекти / Богомолів О., Данилов С., Яворська Г. та інші. — Київ, 2004; Зінько С. Іслам у сучасній світовій політиці. — Львів: Простір-М, 2005; Зінько С. Країни Близького Сходу в сучасних міжнародних інформаційних відносинах. — Львів: Ліга

Прес, 2009; Джангужин Р. Ислам в политической жизни Украины // Центральная Азия и Кавказ. — 2001. — №4. — С. 24–31; Игнатенко А. Ислам и политика: Сборник статей. — Москва: Институт религии и политики, 2004; Ислам на постсоветском пространстве: взгляд изнутри / Под ред. А. Малашенко и М. Брилл-Олкотт. — Москва: Арт-Бизнес-Центр, 2001; Исламская интеллектуальная инициатива в XX веке. — Москва: Ummah, Мысль, 2005; Муратова Э.С. Политологический анализ процесса возрождения ислама в Крыму / Дис. ... канд. полит. наук. — Симферополь, 2004; Хазир-Огли Т. Зростання ролі мусульманського чинника в кримських реаліях // Релігійна панорама. — №1. — С. 51–53; Ferdinand K. Islam: State and Society. — London: Curson Press, 1988. — 262 p.; Bannerman P. Islam in Perspective: a guide to Islamic society, politics and Law. — New-York: Routledge, 1988. — 132 p.

³ Булатов А. «Хизб-ут-Тахрир» в Крыму: миссия Освобождения, или Симптомы болезни Уммы // Голос Крыма. — 2004. — 10 декабря.

⁴ Кирюшко М. Партія «Хізб ат-Тахрір» // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. — Вип. 40. — К., 2008. — С. 547–556.

⁵ Муратова Э. Политологический анализ процесса возрождения ислама в Крыму // Ислам і Україна / Наук. ред. М.І. Кирюшко. — К.: Ансар Фаундейшн, 2005. — С. 178.

⁶ Недимович А.Ф. Распад Халифата и последствия этого в этом мире и в мире последующем // Возрождение. — 2007. — №8.

⁷ Там само. — С. .

⁸ Кирабаев Н.С. Социальная философия мусульманского Востока (эпоха средневековья). — Москва: Университет Дружбы народов, 1987. — С. 43.

⁹ Архипов М.К. Социальный идеал Ислама: мифы и реальность. — Ташкент: Узбекистан, 1988. — С. 53.

¹⁰ Волченко П. Большой передел в крымском исламе // События. — 2007. — №34.

¹¹ Ramadan T. Der Islam und der Westen. Von der Konfrontation zum Dialog der Zivilisationen. — Koeln, 2000. — S. 98.

¹² М. аль-Газали. Права человека в Исламе. — Москва: Андалус, 2006. — С. 45.

¹³ Кияк М.Т. Порівняльний аналіз соціальних доктрин ісламу та Римокатолицької церкви / Дис. ... канд. філос. наук. — Київ, 2008. — С. 125–132.

¹⁴ Во имя безопасного и благополучного мира в сени исламской экономической системы // Возрождение. — 2009. — №1.

¹⁵ Али-заде А. Исламский энциклопедический словарь. — Москва: Ансар, 2007. — С. 356.

¹⁶ Современные фатвы / Юсуф аль-Карадави. — Москва: Андалус, 2004. — С. 78.

¹⁷ Нас разделяют: пока на мужчин и немужчин // Крымская правда. — 2007. — 15 августа.